

Історія

Повітряні змії непокори

У той час, коли у «Речлазі» (Воркута) повстання в'язнів було придушено, у «Горлазі» (Норильськ) початок серпня 1953 р. виявився неймовірно «спекотним». Радянська система вирішила піти за звичним сценарієм і силовими методами дотиснути непокірних. Однак вона не врахувала незначні, на перший погляд, деталі – силу волі, кохання і повітряних зміїв.

Норильські табори – це 40 конц-таборів, які, починаючи з 1947 р., обслуговували рабською робочою силою всі промислові підприємства Красноярського краю, будували місто Норильськ. До весни 1953 р. в Норильську було 35 відділень і 14 пунктів виправно-трудового табору, а також 6 зон. «Горлаг» – головний концтабір Норильська, в якому утримувалося більше 20 тисяч в'язнів, більшість з яких – українці. Це був табір особливого режиму, тобто надзвичайно важких умов життя для ув'язнених та знущання над ними. Сюди відправляли особливо «незручних» для радянської влади людей, в основному приречених на вмирання.

«Спекотне» літо вічної мерзлоти

З приходом весни 1953 р. «підігривалась» і атмосфера у таборі. Маховик непокори розкручувався і ризикував вибухнути у будь-який момент. Безпосереднім приводом до початку повстання стало застосування зброї табірною адміністрацією проти в'язнів 25 і 26 травня. Тоді загинуло троє чоловіків і поранено семеро. Про один із тих випадків згадував очевидець Євген Проць, що відбував покарання у Норильському

5-й та 6-й зонах, де почалося наприкінці травня та відновилося після двотижневої перерви з 22–24 червня. У той же час страйк у 3-му каторжному відділенні не припинився ні на один день і тривав рівно два місяці (з 4 червня до 4 серпня 1953 р.).

У кожному табірному відділенні наприкінці травня – початку червня були створені страйкові комітети (в деяких зонах вони називалися представництвами, так як включали в себе представників від бараків, бригад, національних груп тощо), що перебрали на себе функції «легального штабу» повстання. Головною рисою комітетів був їх багатонаціональний склад, завдяки чому можна було повніше врахувати інтереси різних національних груп та земляцтв при висушенні вимог до московської комісії.

Переговори з комісією з Москви не дали бажаних результатів. Нійто ізadolили вимоги в'язнів про 8-годинний робочий день, послаблення умов перебування в таборі тощо, але, як виявилось, це були всього лише «відволікаючі маневри» влади. У представника держкомісії був план по ізоляції лідерів повстання, а тих, хто продовжував боротьбу, вирішили морити голодом. Повітряний був розголос про події в «Горлазі».

▲ Євген Грицяк – один із організаторів повстання в Норильську.

Джерело: www.radiosvoboda.org

перепалював нитку і листівки розсіпалися містом. Далі вітер розносив їх по всьому місту, а часом за його межі. Охорона стріляла в зміїв, намагаючись збити.

Ось тексти деяких листівок: «Нас розстрілюють і морять голодом. Ми домагаємося виклику Урядової комісії.

ня 1953 р. На пропозиції полковника Кузнецова, який прибув сюди 5 липня у супроводі представника прокуратури СРСР Вавілова, припинити страйк жінки відповіли відмовою, висівивши чорний прапор з червоною стрічкою та надписом «Свобода або смерть!». Коли 7 липня адміністрація звернулася до ув'язнених із радіозверненням, закликавши їх добровільно виходити із табірної зони, жінки зібралися в центрі навіколо трьох бараків і, взявшись за руки, організували суцільне коло в чотири ряди. Протягом 5 годин вони кричали та свистіли, демонструючи в такий спосіб непокору табірній адміністрації. Багачи, що ув'язнені за зону не виходять, комісія МВС СРСР прийняла рішення роз'єднати їх за допомогою води, для чого підтягнула три пожежні машини. Спочатку ув'язнені не звертали увагу на воду і продовжували стояти, але коли тиск збільшився і холодна була замінена на гарячу воду, живий ланцюг почав слабнути. У цей час в житлову зону ввели 100 охоронців та солдат без зброї, які почали насильно виводити жінок за межі житлової зони. У ході подальшого «вилучення», що відбувалося, як і в інших випадках, поза межами табору у тундрі, було заарештовано понад 1 тис. активних учасниць виступу, яких ізолювали від решти в'язнів.

Про те, як відбувалося придушення опору у 6-й жіночій зоні, згадувала активна учасниця подій Г. Заячківська: «З цинічним реготом і злобою стали нас бити і поливати водою з піском і дрібним камінням з пожежних машин, зуміли розірвати наші руки і, осліплюючи прожекторами, під рев сирен і пожежних машин витягати групами у тундру. Били по чому попало. Багатьом про-

що відбував покарання у Норильському таборі за допомогу УПА: «Табір мужчин і табір жінок розділений тільки дротом. Дротом високим, колючим, переділений, і що п'ясеот метрів стояли сопки, і на них конвої стояв з автоматом, щоби не переходили ні туди, а сюди, не вільно було. Але йшли дівчата, а тут хлопці. Хлопець котрийсь пізнав свою дівчину, підійшов до неї і шось там сказав кілька слів до неї, а конвой стрілив і вбив того хлопця нашого. Ну, якщо він вбив хлопця нашого, то тоді власне від того і почалася ціла революція».

У відповідь на це 28 травня 3 тис. жінок із 6-ої зони не вийшли на роботу, відмовившись разом із в'язнями-чоловіками з 4-ої та 5-ої зон приймати їжу до приїзду московської комісії. Під час голодування, що тривало, за різними свідченнями, від 7 до 10 днів, жінки лежали на нарах у своїх бараках, відмовляючись виконувати будь-яку роботу. У табірних зонах в пам'ять про загиблих були вивішені чорні прапори та гасла, написані українською: «Або смерть, або життя!»

Особливістю Норильського повстання 1953 р. стало те, що у кожній із п'яти повсталих зон був свій, відмінний від інших характер протесту, свій керівник і представницький комітет політв'язнів для переговорів із владою. Але у комплексі всі вони творили одне велике повстання, кероване українськими політв'язнями в'язнями.

Розпочавшись у різний час у всіх табірних відділеннях «Горлагу», Норильське повстання також продовжувалося всюди неоднаково. У два етапи протікало воно у 4-й,

трібен був розголос про події в «Горлазі». І тут у нагоді стали повітряні змії.

Символ повстання

Не дивлячись на тиск з боку урядової комісії на чолі із полковником Кузнецовим, 3-тя зона каторжан продовжувала страйк. Їх не годували. «Каторжники» вирішили сповістити про це населення Норильська. В'язні виготовили листівки. Спеціаліст із типографської справи Петро Миколайчук з Умані видобув матриці для них у камені. Проблему розповсюдження вирішили оригінально, а саме — за допомогою повітряного змія, що й став символом повстання. Кожен переносив до 300 листівок, які прив'язувалися під змієм, скручені в трубочку і перев'язані ниткою. З-під нитки звисав запалений гніт із вати. Коли змії піднімався, гніт перегорав,

магаємося виклику Урядової комісії. Ми просимо радянських громадян надати нам допомогу — повідомити уряду СРСР про знущання над в'язнями в Норильську».

У такий спосіб до Норильська потрапило близько сорока тисяч листівок. У місті були організовані спеціальні комсомольські бригади для збору листівок. Проте уже перша серія повітряних зміїв зробила свою справу — у зону завезли продукти, пустили воду. Та боротьба із системою тривала. І досить неочікувано саме жінки виявились одними з найстійкіших у ній.

Протистояння жінок

Одним із бастионів опору в Гірському таборі стала 6-та жіноча зона, де страйк тривав з перервами з 28 травня до 7 червня та з 26 червня до 7 лип-

Били по чому попало. Багатьом проломлювали голови, ламали ноги, руки й ребра. Мокрих і вимучених гнали по корчах і бологах тундри. Ми падали під ударами озвірілих погоничів...».

Логічна поразка чи продовження боротьби

7 липня придушення опору у жіночій 6-й зоні могло завершити Норильське повстання, бо перед тим придусили політв'язнів із 1-ої, 4-ої і 5-ої зон. Але найдовше протрималася 3-тя каторжна чоловіча зона. У ній повстання зупинили 4 серпня 1953 р., коли ввели 7 автомашин з озброєними солдатами. У кровопролитних сутичках загинуло близько двох сотень в'язнів. Із всіх підкорених табірних відділень виділили 2920 активістів, з яких 45 осіб заарештовано як організаторів, 365 активістів посадили в тюрем, 1500 перевели у Береговий табір у Магадан. Решту, 1010 осіб, ізолювали у двох нових окремих табірних пунктах Норильська.

Норильське повстання тривало 69 днів. Завершилось поразкою ув'язнених. Та чи все було так однозначно. Невже сила волі та боротьба за правду приречені? Звичайно, ні. Це визнали і самі лідери повстання, які усвідомлювали ризик боротьби з системою. Ось, як написав у спогадах очільник повсталих 4-ої зони Євген Гришак: «Норильськ був тільки провісником тих великих змін у суспільній свідомості та психології радянських людей, які неминуче приведуть до переходу нашого суспільства від тиранічної диктатури до „найгуманнішої у світі демократії“».

Попереду був останній бій із системою. Попереду був Кенгір. ■

Стаття підготовлена за матеріалами архівів та інтернет-ресурсів.

Олена ГУМЕНЮК

▲ Жінки-політв'язні на роботі в копальнях. Джерело: www.istpravda.com.ua